

İRAN-HİZBULLAH İLİŞKİLERİ (1980-1995): ULUS-AŞIRILAŞAN ŞİDDET

IRAN-HEZBOLLAH RELATIONS (1980-1995): TRANS-NATIONALIZATION OF THE VIOLENCE

Dr. Öğr. Üyesi Mustafa YETİM
Eskişehir Osmangazi Üniversitesi
İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi
Uluslararası İlişkiler Bölümü
mustafayetimm@gmail.com
ORCID: 0000-0001-6013-9299

z

Bu alışma son dönemde daha yoğun nitelik kazanan İnan ile Ortadoğu bölgesindeki en etkili silahlı devlet dış aktörlerden (armed non-state actors) Hizbullah arasındaki ilişkilerin kuruluş ve geliŐme aŐamasını Şiddetin ulus-aŐırılaŐması çerçevesinde değerlendirmektedir. Bu iki aktör arasındaki kültürel, politik, siyasi ve ekonomik yoğun ilişkiyi değerlendiren yeterince çalışma mevcuttur. Diğer taraftan Hizbullah oluşumunun kuruluş ve erken dönemlerinde başvurduğu terörizm boyutuna yaklaŐan Şiddet eylemlerinde İnan'ın konumu büyük oranda tartıŐma konusu olmasına rağmen bu ilişkiyi değerlendiren çalışmalar sınırlıdır. Uluslararası hukuk ve uluslararası ilişkiler literatürü silahlı devlet dış aktörler ile devletler arasındaki ulus-aşırılaşan Şiddet durumuna yönelik çeşitli kavramsallaŐtırmalar yapmıştır. Devlet destekli terörizm ve vekil savaşları kavramları bu kavramsallaŐtırmaların başında gelmektedir. Bu kavramların Hizbullah-İnan ilişkilerini açıklamadaki eksikliklerine ilişkin kısa değerlendirme sonrasında, bazı zamanlar terörizm boyutuna varan ve ulus-aşırı etkileŐimi barındıran Hizbullah'ın Şiddet eylemleri (1980-1995) ulus-aşırılaşan Şiddet kavramı ile tasvir edilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Terörizm, Ulus-aşırılaşan Şiddet, İnan, Hizbullah Lübnan, Radikalleşme.

Abstract

This study analyzes the establishment and development of the relations, which have recently become more intense, between Iran and the most influential non-state actors in the Middle East region Hezbollah (Party of God) in the context of trans-nationalization of violence. There is substantive literature assessing the intensive cultural, political, political and economic relationship between these two actors. Although Iran's role in the violent and quasi-terrorism actions committed by Hezbollah in the early years of its establishment is an ongoing debate, there are limited studies evaluating this relationship. There are several conceptualizations about the case of trans-nationalization of the violence between armed non-state actors and states within international law and international relations literature. State-sponsored terrorism and proxy wars are the principal concepts among them. Having briefly discussed several drawbacks of these concepts in explaining Hezbollah-Iran relations, Hezbollah's violent actions (1980-1995), which sometimes reach the level of terrorism and have transnational aspect, are depicted through the concept of trans-nationalization of the violence

Keywords: Terrorism, Trans-nationalization of violence, Iran, Hezbollah, Lebanon, Radicalization

1. GİRİŐ

Terörizmin tarihsel köklerine rağmen bu olgu modern uluslararası ilişkilerin gelişmesi ve küreselleşme ile birlikte daha fazla tartişılmaya başlanmıştır. Farklı biçimleri bulunan terörizm olgusundaki tartişmalar pek çok faktörü barındırmaktadır. Diğer taraftan devletlerin “terörizmi” dış politikanın bir aracı olarak yoğun bir Şekilde kullanması bu tartişmaların önemli bir boyutunu oluşturmaktadır. Çatışma halinde bulunduğu ya da tehdit algıladığı devletle direkt olarak karşı karşıya gelmekten kaçınan ve muhtemel bir savaşın maliyetlerini hesaplayan devletler daha az maliyetli ve etkili bir yöntem geliştirmektedirler. Bu yöntemlerin başında söz konusu rakip devlete karşı silahlı mücadele içerisinde bulunan ve Şiddet eylemleri gerçekleştiren silahlı ya da Şiddet eğilimli devlet dışı aktörlere (*violent non-state actors*) politik, askeri ve ekonomik destek sağlama gelmektedir. Devlet destekli terörizm olarak tanımlanan bu durum uluslararası hukuka aykırı ve gayrimeşru olarak değerlendirilmektedir.

Diğer taraftan, bir devlet ve terörizm kapsamında değerlendirilebilecek Şiddet eylemleri yürüten devlet dışı oluşumlar arasındaki karşılıklı ilişkiyi kanıtlamak yeterince mümkün değildir. Bu nedenle bir devleti doğrudan terörizmi desteklemekle eleştirmek ve yargılamak sık görülen bir durum değildir. Bu bağlamda bir devletin Şiddet eğilimli devlet dışı oluşumlara belirli açılardan yardım sağladığı Őeklindeki alışmalar, varsayımlar, iddialar ve bazen de Birleşmiş Milletler (*BM*) gibi uluslararası kuruluşların uyarılarından öteye geçmemektedir. Bu kapsamda İran ve özellikle kuruluş ve gelişim yıllarında (1982-1995) terörizmi önemli bir araç olarak değerlendiren Şiddet eğilimli devlet dışı aktör Hizbullah (*Hizbu'llah-Allahın Taraftarları*)¹ arasındaki ilişkilerde devlet destekli terörizm unsurunu saptamak yeterince güçleşmektedir. Dahası kuruluş aşamasında kısmen terörizme başvuran Hizbullah, özellikle 1990'lı yılların ortasından itibaren bir dereceye kadar meşru siyasi-askeri oluşuma dönüşmüştür.

Bunun yanı sıra Lübnan parlamentosunda milletvekilleri, kabinede bakanları bulunan ve İsrail'e karşı Lübnan topraklarını savunduğunu iddia eden Hizbullah'ı, uluslararası alandaki bazı devletler terörist bir oluşum olarak değil meşru politik-askeri aktör olarak kabul etmektedir. Ayrıca, Tahran yönetimi ideolojik, siyasi, kültürel ve askeri ilişkilerine rağmen Hizbullah'ın özellikle 1980'li yıllardan 1990'lı yılların ortasına kadar gerçekleştirdiği bazı terörist faaliyetlere destek verdiği iddialarını hiçbir zaman kabul etmemiştir. Diğer taraftan Hizbullah'ın gerçekleştirdiği Şiddet ve terör eylemlerinde İran'ın bölgesel ve uluslararası çıkarlarını dikkate alması ve bu devletten gelen askeri ekipmanları kullanması belirli oranda devlet destekli terörizm ve vekalet savaşları (*proxy wars*) unsurlarının varlığına işaret etmektedir. Bu iki aktör arasındaki ulus-aşırı yoğun ilişkileri tamamı ile devlet destekli terörizmi kapsamında değerlendirmek mümkün olmasa da İran'ın, Hizbullah'ın Ortadoğu ve uluslararası alanda gerçekleştirdiği Şiddet eylemlerini *şekillendirdiği* söylenebilir.

Bu temel tartişmalar bağlamında çalışmanın temel motivasyonu ve sorunsalı ortaya çıkmaktadır. Bu sorunsal Hizbullah'ın özellikle 1980-1995 arasında gerçekleştirdiği Şiddet eylemlerinde İran'ın etkisini saptama ve bunu kavramsallaştırmadır. Bu iki aktör arasındaki ulus-aşırı yoğun ekonomik, siyasi ve kültürel ilişkilerin varlığına ve bu ilişkileri anlamlandırmaya yönelik yeterince literatür bulunmasına rağmen söz konusu yoğun ilişkilerin Hizbullah'ın silahlı ya da Şiddet temelli eylemlerine ne derece etki yaptığı yeterince irdelenmemiştir. Bu bağlamda İran'ın sadece Hizbullah'ın fikirsel-örgütsel yapısı üzerinde değil bu oluşumun gerçekleştirdiği silahlı eylemler üzerinde de etkili olduğu varsayılmaktadır. Bu varsayımı detaylandırırken devletlerin, devlet dışı aktörlerin gerçekleştirdiği Şiddet eylemlerine sağladıkları desteklerin uluslararası hukukun ve uluslararası ilişkilerin ilgili literatüründe nasıl ele alındığı kısaca değerlendirilmektedir. Çalışmanın birinci ve kavramsal tartişma kısmını oluşturan bu değerlendirme sonrasında söz konusu literatürün Hizbullah-İran ilişkilerini kısmen açıkladığı

¹ Hizbullah ismine ilişkin hem Arapça hem de İngilizce de farklı isimler mevcuttur. Bunlardan bazıları şunlardır; Hezbollah, Hizbollah, Hizb'Allah, Hizballah. Arapça ismi Saad-Ghorayeb'in kullandığı Őekindedir. Amal Saad-Ghorayeb (2002). *Hizbu'llah: Politics & Religion*. London: Pluto Press.

belirtilerek uluslararasılaşan şiddet kavramı önerilmektedir. Hizbullah'ı ortaya çıkaran katmanlı sosyo-politik koşulların analiz edildiği ikinci kısım sonrasında ulus-aşırılaşan şiddet kavramı üzerinden Hizbullah'ın 1980-1995 yılları arasında gerçekleştirdiği şiddet eylemlerinde İran'ın dolayısı ile ulus-aşırı etkileşimin rolü incelenmektedir. Bu erevede, İran ve Hizbullah arasındaki ulus-aşırı ilişkilerin sadece ekonomik, siyasi ve ideolojik alan ile sınırlı kalmadığını belirten alışma, İran'ın Hizbullah üzerindeki belirleyici etkisinin Hizbullah'ın şiddet eylemlerini de şekillendirdiğini savunmaktadır.

Bu savunmayı yaparken aktörlerin ortaya çıktığı sosyo-politik koşullardan tamamı ile bağımsız hareket edemeyeceği savunulmaktadır. Bu çerçevede ikinci kısımda incelendiği üzere İran'ın Hizbullah söylemleri-eylemleri üzerinde bu denli etkili olması Hizbullah'ın ortaya çıktığı ve geliştiği katmanlı yani bölgesel, ulusal ve yerel sosyo-politik koşullara bağlanmaktadır. Dolayısı ile terör faaliyetlerini de içeren şiddet eylemlerinin uygulamasını inceleme bu faaliyetleri yürüten kişilerin *radikalleşmesine* ve bu yolu "meşru" görmesine yol açan sosyo-politik koşullar üzerine düşünmeyi gerektirmektedir. Bu bağlamda Hizbullah'ın zaman zaman uyguladığı şiddet eylemleri ve bu süreçte İran ile ulus-aşırı etkileşimini analiz etmeden önce ikinci kısımda bu örgütü ortaya çıkaran katmanlı sosyo-politik koşulları anlamak gerekmektedir. Üçüncü kısım ise temel olarak uluslararası hukuk ve uluslararası ilişkilerdeki literatürün kısmen açıkladığı ve belirli sosyo-politik koşullar tarafından şekillenen İran-Hizbullah arasındaki ilişkileri şiddet eylemlerinin ulus-aşırı niteliği çerçevesinde değerlendirmektedir. Bu bağlamda alışma, Hizbullah'ın 1980-1995 yılları arasında gerçekleştirdiği şiddet eylemlerinde kullandığı askeri ekipmanları, belirlediği hedefleri ve başvurduğu söylemleri dikkate alarak İran'ın bu süreçte de başat rol oynadığını savunmaktadır.

2. ARASALLAşAN VE ULUS-AşIRILAşAN şİDDET VE TERÖRİZM

Sosyal bilimlerdeki diğer kavramlarda olduğu gibi terörizm ve şiddet tanımı konusunda da akademik tartışmalarda ve siyasi analizlerde üzerinde uzlaşılmış bir durum yoktur. Fakat genel itibari ile bu kavram şiddet, korku, tehdit ve yasa dışılık gibi olguları çağrıştırmaktadır. Tanımları itibari ile birer şiddet türü olmasına rağmen her şiddet olayı, terör veya terörizm değildir. Burada bir diğer ayırımında terör ve terörizm arasında yapılması gerekmektedir. şiddet terörizmin hem amacı hem de ön şartı olmakla beraber, terörizmi tamamlayan şiddetin "siyasi amaçlı" olmasıdır. Bununla birlikte terörizm; değerşen doğası, görünümü ve amaçları nedeniyle açıklanması ve tanımlanması zor bir kavram olarak karşımıza çıkarmaktadır (Taşdemir, 2006: 9-11). Bu tanım sorunun pek çok nedeni olmakla birlikte asıl önemli zorluk uluslararası alandaki devletlerin terörizm tanımını kendi çıkarlarına göre değerlendirmesidir. Bu çerçevede, örneğin ABD Hizbullah'ı terörist örgüt olarak kabul ederken, İran Lübnan politikasında ittifak halinde olduğu siyasi-askeri "küçük" ortak olarak görmektedir.

Bu nedenle terörizmi tanımlama ve bu olguya karşı uluslararası mücadele önündeki en önemli engellerden biri devletler arasındaki politik uyumsuzluklardır. Diğer bir ifade ile bir ölke şiddete eğilimli bir devlet dışı aktörü "terörist" oluşum olarak tanımlarken başka bir devlet bu aktörü "özgürlük savaşçıları" olarak tanımlamaktadır. Özellikle 1920'li yıllardan bu yana uluslararası hukuk alanında terörle mücadele konusunda devletler arasında pek çok karar alınmış ve anlaşmalar yapılmıştır. Bu anlaşmalardaki dikkati çeken nokta řu şekildedir: Sadece terör biçimleri (uçak kaçırma, rehin alma gibi) sınıflanmış ve bütüncül/evrensel bir terörizm tanımı konusunda devletler arasında önemli anlaşmazlıklar ortaya çıkmıştır. Bu uyumsuzlukların da etkisi ile uluslararası alanda "terörizme karşı savaş" etkin bir şekilde yürütülememekte ve bu olgu uluslararası alanda ve devletlerin iç politikalarında varlığını sürdürmektedir. Diğer taraftan, bu şiddet türlerinin sınıflandırılması ve alt başlıklara ayrılması konusunda bazı önemli uluslararası hukuk belgeleri ve çalışmalar ortaya çıkmıştır (Özeren ve Cinoğlu, 2006: 160-161; Erdağ, 2013).

Bu sınıflandırmalardan ilki *ulusal terörizmdir*. Ulusal terörizm bir devletin sınırları içinde meydana gelen, dış kaynaklı hiçbir terör örgütü ile işbirliği içinde bulunmadan gerçekleştirilen ve başka bir devletin veya şahsın menfaatini veya zararını hedef almayan eylemlerdir. Devletin içinde gerçekleşen ve uluslararası bir nitelik taşımayan ulusal terörizm, sadece faaliyet gösterdiği devletin hukuki düzenini hedef almaktadır (Topal, 2005: 52). Ulus-ötesi terörizm ile ulusal terörizm arasındaki

temel fark, ulusal alanda faaliyet gösteren teröristlerin eylemlerini sadece kendi devletindeki insanlara yöneltmesidir. Ulus-ötesi terörizm gibi ülke içi terörizm de herhangi bir hükümet tarafından doğrudan desteklenmemektedir (Taşdemir, 2006: 34). Bu tür terörizmi önlemek ve sorumlularını cezalandırmak her devletin kendi iç meselesi olup, devletler evrensel hukuk kurallarına bağlı kalarak diğer organize suçlar gibi terörizmle mücadele etme hakkına sahiptirler (Topal, 2005: 52).

Hukuk dışı olarak şiddete başvurma ve terörizmi araç olarak benimseme eylemlerinde ikinci ise *devlet terörizmi*dir. Devlet terörizmi bir devletin kendi sınırları içinde kendi rejimini korumak ya da güçlendirmek amacı ile “kanuni” olan fakat meşru şiddet sınırlarını aşması dolayısı ile hukukiliği tartışılan şiddet türüdür (Öktem, 2007: 257). Devlet terörizmi devlet destekli terörizmden farklı bir şiddet türüdür. Devlet destekli terörizmde terörist eylemlerin uygulayıcıları diğer bir devletin açık ya da örtülü desteği ile hareket eden devlet dışı aktördür. Devlet terörizmi ise, bir devletin uluslararası insani hukuk ve insan hakları hukukunu uyguladığı kapsamlı, yaygın ve sistematik şiddet ile ihlal etmesidir. Bu tür terörizm türleri soykırım, insanlığa karşı suç, savaş suçu ve toplu işkenceye kadar varabilmektedir. 20. yy’da yaklaşık 70 milyon kişinin devlet terörizmi sonucu öldüğü göz önüne alırsa bu şiddet türünün ne derece yaygın olduğu anlaşılabilir (Caşın, 2008: 560).

Üçüncü bir terörizm türü ise günümüzde yaygın bir nitelik kazanan *uluslararası terörizmdir*. Bu terörizm türü uluslararası sonuçlar doğuran şiddet eylemlerine denk gelmektedir. Bu yöndeki şiddet eylemleri birden fazla ülkenin topraklarında gerçekleşmekte ve değişik milletleri hedef almaktadır. Bu bağlamda aslında uluslararası terörizm mevcut bir devlet sistemine ülke dışından yöneltilen bir şiddet veya şiddet yüklü tehdit eylemidir. Özetlersek, bu yöndeki terörist eylemler ulusal sınırların dışına taşmakta ve yabancı bir devletin vatandaşlarına ya da tesislerine yönelmektedir (Topal, 2005: 52-54). Devlet destekli olmayan ve çalışma ile yakından alakalı devlet destekli olan uluslararası terörizmin çeşitleri günümüz uluslararası ilişkilerinde önemli yer tutmaktadır. Uluslararası ilişkiler alanında faaliyet gösteren çoğu devlet, dolaylı ya da direk olarak rakip ya da tehdit olarak gördükleri devletleri zayıflatmak ya da güçlenmesini engellemek amacı ile terörist eylemler gerçekleştiren gurupları desteklemektedir. Diğer bir ifade ile bu devletler açısından şiddet eğilimli devlet dışı aktörlere² ekonomik ve siyasi yardım ve katkı sağlama kendi dış politik hedeflerini gerçekleştirmede önemli ve ihmal edilemez bir araçtır (Ekmeççi, 2011: 125-127).

Bu nedenle çalışma açısından da önemli olan diğer şiddete başvurma yöntemlerinden *devlet destekli terörizm* olgusunu detaylandırmak gerekmektedir. Devlet destekli terörizm bir devletin başka bir devlet ülkesi üzerinde, doğrudan ya da dolaylı olarak destek verdiği silahlı guruplarca gerçekleştirdiği şiddet eylemlerini ifade etmektedir. Bu yöntemin 1970 ve 80’li yıllardan itibaren küresel ilişkilerde yaygınlık kazandığı ve demokratik-demokratik olmayan çoğu devletin dolaylı ya da doğrudan bu yönteme başvurduğu savunulmaktadır (Heupel, 2007: 480). Devletler arası savaşlardaki azalmaya rağmen bu şiddet yönteminin yaygınlık kazanmasındaki sebeplerden önemli bir tanesi devletlerin dış politika amaçlarını savaştan çok daha basit ve uygun bir araç olan bu yöntem ile gerçekleştirme düşüncesidir. Bu şekilde herhangi bir A devleti, tehdit algıladığı B devletine askeri ve siyasi olarak çatışmaya girmeden ekonomik ve siyasi olarak zarar vermektedir. Bu devletin içerisinde ya da başka alanlarda faaliyet gösteren fakat bu devlete karşı eylem gösteren aktörlere kaynak sağlayan A devleti, B devletini belirli alanlarda taviz vermeye zorlamaktadır (Taşdemir 2006: 46-47). Savaş gibi maliyetli bir seçeneğe kıyasla *ucuz ve risksiz* bir seçenek olan bu yöntem ile devletler, birbirlerine karşı terörist eylemler gerçekleştiren bu aktörleri desteklemektedir (Conrad, 2011: 533-534).

Devletlerin uluslararası terörizme başvurmasının bu genel nedenin dışında pek çok nedeni olduğu söylenebilir. Öncelikle devletler bu şekilde uygun bir aracı kullanarak uzun dönemli bölgesel ve küresel çıkarlarını gerçekleştirmeyi hedeflemektedir (Topal, 2005: 54). Örneğin Soğuk Savaş döneminde Amerika Birleşik Devletleri (ABD) ve Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği’nin (SSCB)

² Bu kavramın kullanımı, bu aktörlerin nitelikleri, sınıflandırması ve etkilendiği sosyal-yapısal koşullar ile ilgili teorik ve ampirik bir çalışma için bakınız; Klejda Mulaj (2010). “Violent Non-State Actors: Exploring Their State Relations, and Operationality”. *Violent Non-State Actors in World Politics*. Der. Kledja Mulaj. USA: Columbia University Press: 1-27.

çıkarları doğrultusunda ve birbirlerini zayıflatmak amacı ile yoğun bir şekilde terör faaliyeti yürüten bazı gurupları desteklediği bilinmektedir. Bu nedenle bu dönemdeki teröre “soğuk savaş dönemi terörü” denilmiştir (Bal, 2006: 1-7). Bu çerçevede ilginç bir örnek ve terörün dış politika aracı olarak kullanılmasının en uyarıcı niteliği el-Kaide ile alakalıdır. SSCB’nin 1979 yılında Afganistan’ı işgali ile buradaki İslamcı hareketleri SSCB’ye karşı savaşta destekleyen ABD, bir anlamda el-Kaide’nin güçlenmesinde rol oynamıştır. Bu terör örgütünün 11 Eylül 2001 tarihinde saldırısına maruz kalan ABD, bu defa teröre karşı küresel bir mücadele çağrısı yapmıştır. Bu durum bir terörist oluşumun “terörist” olarak algılanmasının devletten devlete farklılık göstermesinin yanında, bir devlet için dahi zaman içinde değiştiğinin önemli bir kanıtıdır (Karlsson, 2005: 101-103).

Devletlerin başka devletler ile silahlı mücadele eden şiddet eğilimli devlet dışı oluşumlara destek vermesinin önemli bir nedeni de ideolojik unsurlardır. Devlet ve herhangi bir şiddet eğilimli aktör arasındaki ilişki sadece bu faktör ile açıklanamasa da, bu faktör de ikili ilişkileri şekillendirmektedir (Topaloğlu, 2005: 54-55). İran’ın ABD ve bazı Avrupalı devletler tarafından terörist örgüt olarak kabul edilen Hizbullah ile geliştirdiği ulus-aşırı askeri, ekonomik ve ideolojik ilişkiler bu kapsamda gerçekleşmektedir. Kuruluş aşamasında Lübnan’da İran’dakine benzer İslamcı devlet kuracaklarını açıklayan ve İran Lideri (*Fakih*) Ayetullah Ruhullah Humeyni’yi kendilerinin de dini lideri olarak tanıyan Hizbullah (Open Letter, 2011) 1979 devrimi sonrasında İran’da ortaya çıkan İslamcı (Şii) yönetim ile ilişkilerini hızlandırmıştır (Byman ve Kreps, 2010: 5). İki aktör arasında zaman zaman ortaya çıkan bazı uyuşmazlıklara rağmen Şiiğin güçlü geleneği İmami-Caferi mezhebine (*12 İmam İnanıcı*) yönelik ortak tutumunda etkisi ile³ bu ilişkiler belirli zemine oturmuştur. Sonuç olarak İran, ideolojik ortaklığa sahip olduğu bu aktörü Lübnan ve Ortadoğu politikasında değerlendirmekte ve eylemlerini şekillendirmektedir (Baer, 2008: 36-45; Caudill, 2008: 1-7).

Devletlerin şiddet eylemleri gerçekleştiren devlet dışı oluşumlara destek vermesinin arkasındaki diğer önemli bir neden iç siyaset ile alakalıdır. Bu bağlamda devletler, iç politikadaki meşruiyet zeminini güçlendirmek amacı ile zaman zaman bu tür oluşumları desteklemektedir. Dönemsel gergin ilişkilere rağmen Suriye’nin Filistin Kurtuluş Örgütü (*Müezzemat el-Tahrir el-Filistiniyye-FKÖ*) ve İslami Direniş Hareketi (*Haraket el-Mukaveme el-İslamiye-Hamas*) ile ilişkilerini bu çerçevede değerlendirebiliriz. 1960’dan itibaren Hafız Esad yönetimi Suriye’de meşruiyet zeminini güçlendirmek ve bölgedeki nüfuz alanını genişletmek amacı ile “Filistin davasına” önem göstermiştir (Byman ve Kreps, 2010: 4-5). Bu çerçevede bölge ülkelerinden yönelen muhtemel eleştirileri önlemeyi ve İsrail üzerinde siyasi ve askeri baskı yapmayı planlayan Esad yönetimi, bölgedeki çıkarlarında söz konusu devlet dışı oluşumlara önemli bir yer vermiştir (Husseini, 2010: 803-815).

Devlet destekli terörizm olgusunun anlaşılabilmesi, devletlerin şiddet eğilimli devlet dışı aktörleri neden destekledikleri sorusunun yanında nasıl desteklediklerini de tartışmayı gerektirmektedir. Bu çerçevede devletler dört şekilde şiddet faaliyetleri yürüten oluşumlara destek vermektedir. Bunlardan ilki en düşük düzey olan faaliyetleri değil fakat bir oluşumun saik’ini (*amaç*) destekleme yani *ideolojik* destektir. İkincisi bu oluşumlara parasal kaynak aktarma yani *mali* destektir (Taşdemir, 2006: 54). Bu tür oluşumlara sağlanan ve iki aktör arasında politik çıkarların örtüşmesi anlamına gelen diğer destek türü ise *askeri* destektir. Burada devlet bu oluşumlara çeşitli silah, patlayıcı ve askeri donanım sağlayarak bu örgütün eylemsel devamlılığında hayati bir rol oynamaktadır. Bu desteğin en yüksek düzeyini ise “operasyonel” alan oluşturmaktadır. Operasyonel destek düzeyinde herhangi bir devlet, söz konusu devlet dışı oluşumlara doğrudan ya da dolaylı olarak bazı dökümanlar, pasaport, korunma, istihbarat, haritalar, güvenli bölge ve özel operasyonlar için gerekli askeri teçhizat sağlamaktadır (Taşdemir, 2006: 55-56). Bu şekilde diğer devlete karşı bu aktör üzerinden “düşük yoğunluklu” bir savaş başlatmış olan bu devlet, söz konusu şiddet eğilimli aktör ile önemli oranda işbirliğine girmektedir (Topal, 2005: 59-62).

Uluslararası hukuk açısından devletlerin şiddet eylemleri yürüten devlet dışı silahlı aktörlere çeşitli destekler sunması genel itibari ile devlet destekli terörizm kapsamında değerlendirilmektedir.

³ Bilindiği gibi bu mezhebe göre, İmamlar Şii toplumu arasında Allah’ın yeryüzündeki temsilcisi ve dolayısı ile en üst siyasi ve dini lider olarak kabul edilmektedir. Max Weiss (2010). *In the Shadow of Sectarianism: Law, Shi’ism, and the making of Modern Lebanon*. London: Harvard University Press: 93.

Fakat zellikle II. Dünya Savaşı sonrasında savaşın değişen niteliği, taraflardan birinin devlet dışı aktör olduğu uluslararası olmayan silahlı çatışmaların yoğunlaşması ve devletlerin ideolojik, siyasi ve askeri yakınlık kurduğu devlet dışı oluşumları destekleme kararlılığı bu yöndeki varsayımların bazı aıllardan değişimine yol açmıştır (Kaldor, 2005: 491-498). Uluslararası hukukun kendisi de zaman içerisinde 1977 tarihli 1949 Cenevre Sözleşmelerine Ek Protokoller ile devletler arası yani uluslararası olmayan silahlı çatışmaların varlığını tanıyarak devlet dışı oluşumların hukuki niteliğini kısmen tanıma yoluna gitmiştir. Böylece geçmişe nazaran uluslararası hukuk çerçevesinde kısmi meşruiyet ve tanınma elde eden bazı devlet dışı silahlı oluşumlar ile bu aktörlere destek veren ülkeler arasındaki ilişkiler daha az tartışmalı duruma dönüşmüştür (Aksar, 2015: 137-143). Bu bağlamda uluslararası hukuk ve uluslararası toplumun önemli kısmı tarafından *savaşan* yani gerilla oluşumlar olarak tanımlanan grupların, şiddet eylemlerini gerçekleştirirken belirli devletlerce yönlendirilmesini tamamı ile devlet destekli terörizm kapsamında değerlendirmek imknsız gözükmektedir (Yuile, 2009: 189-218).

Uluslararası hukukta bu ilişkiyi açıklamadaki sınırlılıklar uluslararası ilişkiler literatüründe son dönemde önem kazanan vekalet savaşları kavramı ile giderilmeye çalışılmıştır. Aslında vekalet savaşları kavramı da devlet dışı silahlı aktörlerin şiddet eylemlerini gerçekleştirirken devletler tarafından yönlendirildiği durumunu açıklamaktadır. Devlet destekli terörizm gibi bu kavram da devletlerin artık daha fazla insan ve maddi kayba yol açan yani maliyetli görülen direkt savaş-çatışma yerine kendi amaçları doğrultusunda etkileyebilecekleri devlet dışı oluşumları desteklemeyi tercih ettiklerini ifade etmektedir (Mumford, 2013: 40-46). Böylece devletler, rakip devletleri zayıflatmak ve bu devlete kendi politik-askeri taleplerini kabul ettirebilmek amacı ile destekledikleri devlet dışı silahlı oluşumların şiddet eylemlerini şekillendirmektedir. İnan-Hizbullah rneğinde görüldüğü üzere, söz konusu devletler yerel, bölgesel ve uluslararası çıkarlarını gerçekleştirmek amacı bu aktörlerin şiddeti yoğunlaştırmasına ya da sınırlandırmasına etki ederek ulus-aşırı bir rol oynamaktadır. Fakat vekalet savaşı kavramı iki aktör arasındaki çok boyutlu ve karmaşık ilişkiyi statik ve tek boyutlu şekilde ele almaktadır. Bu çerçevede gerçekleştirilen silahlı ya da şiddet eylemlerinin tek ve kesin belirleyicisinin devletler olduğu ve devlet dışı oluşumların sadece bu eylemleri gerçekleştirenler olduğu varsayılmaktadır. Bu iki kavramın aksine ulus-aşırılaşan şiddet kavramı ise devletlerin belirleyici rolünü tanımasına rağmen bu ilişkinin karmaşık ve karşılıklı olduğunun altını çizmekte ve devletleri ortaklığın büyük, devlet dışı oluşumları ise ortaklığın kk yeleri olarak kabul etmektedir.

3. HİZBULLAH'IN GELİŐİMİ VE GCLENMESİ: Şİİ RADİKALLEŐMESİNİN YAPISAL VE SOSYAL KOŐULLARI

İnan ve Hizbullah arasında ortaklık düzeyine varan ulus-aşırı etkileşimi anlamadan önce bu ortaklığı kurumsallaştıran ve Hizbullah'ın gelişimi-gcnenmesini mümkün kılan yapısal koşulların anlamak gerekmektedir. Bu bağlamda Hizbullah'ın temelini oluştıran ve Şii radikalleşmesine yol açan yapısal koŐulları katmanlı bir şekilde değerlendirmek mümkündür. Bu çerçevede ilk sosyo-politik koŐul bölgesel bağlamda yaşanan dönüşümlerdir. Ortadoğu bölgesinde İnan'daki devrim sonrası Şii radikalizmin daha fazla zemin ve etki kazandığı anlaşılmaktadır (Hazran, 2010; 521-541). İnan'daki devrimci rejimin Şii mezhebinde etkili olan söylem ve eylemlere başvurması ve devleti bu yönde yapılandırması Ortadoğu uluslararası ilişkilerinde farklı kutuplaşmaları beraberinde getirmiştir. Batı ve İsrail karşıtı bir dış politika söylemi benimseyen yeni rejim, Ortadoğu uluslararası ilişkilerinde "revizyonist" ya da "direniş" bloğunu oluşturduğunu savunarak Hamas ve özellikle Şii-Arap oluşum olan Hizbullah ile ulus-aşırı ilişkilerini kurumsallaştırmıştır. Bu durum Ortadoğu'nun statükocu ülkeleri olarak tanımlanan ve genelde petrole dayalı ulusal gelirin yüksek olduğu Basra Körfezi'ndeki monarşi ülkelerini rahatsız etmiştir (Ekşi, 2017: 133-156; Mohs ve Bank 2012: 25-35). nemli oranda Şii nüfusu barındıran bu lkeler İnan'daki rejimin devrimci söyleminden ve Hizbullah ile başından itibaren kurduğu ideolojik-örgütsel bağlardan "rejim güvenliği" endişesi ile önemli kaygı duymuştur.⁴

⁴ Rejim güvenliği tartışmasına ilişkin bakınız; F. Gregory Gause III. "The International Politics of the Gulf". *International Relations of the Middle East*. Der. Louise Fawcett. New York: Oxford University Press. 2009, ss. 2740-275; M. Evren TOK, Jason J. McSparren, ve Michael Olender (2017). "The Perpetuation of Regime

Bu ülkelerin ne derece rejim güvenliği kaybı hissettiği Ürdün Kralı Abdullah'ın 2004'te İran'ın bölgede artan etkisini dile getirmek için kullandığı “Şii Hilali” kavramından anlaşılmaktadır (Mattar, 2006).

Otokratik Sünni yönetimlerin bulunduğu ve genel olarak Şii'lerin sosyal, siyasi ve ekonomik haklar açısından sorunlar yaşadığı bu ülkeler, bölgede artan Şii radikalizmini önemli bir “tehdit” olarak algılamıştır (Bahgat, 1999: 78-86; Barzegar, 2008: 88-98). Dahası demokratik ve sivil hakların sınırlı olmasına rağmen⁵ bazı Körfez ülkeleri artan Şii ayaklanmalarına işaret ederek demokratik talepleri önemsememiştir. Hatta bazı Körfez ülkelerinin Şii tehdidini demokratik reformları uygulamaya koymamak amacı ile önemli bir gerekçe olarak gördüklerini söyleyebiliriz.⁶ Bölge genelinde artan Şii radikalizmi Lübnan'daki gelişmeler sonucu bu ülkede farklı şekle dönüşmüştür. Bu bağlamda, bölgesel gelişmelerin yanı sıra ülkedeki sosyo-politik gelişmeler de 1970'li yıllardan itibaren Lübnan'da güçlenen Şii radikalizmine ve Hizbullah'ın ortaya çıkmasına etki etmiştir. Bu oluşum kuruluşundan 1990'lı yıllara kadar terörizm kapsamında değerlendirilen bazı şiddet eylemlerine başvurmuştur. Lübnan'da görülen bu eğilime yol açan ülke içi sebeplerin başında ülkede 1975-89 yılları arası büyük mezhep gurupları (Marunî, Sünni, Şii ve Dürzi) arasında devam eden iç savaş, bu süre içerisinde İsrail'in 1976'da başlayan Lübnan işgali ve Suriye'nin 1976-2005 yılları arasında 20-30 bin askerini Arap Caydırıcı Gücü (*Arab Deterrent Force*) adı altında bu ülkeye yerleştirilmesi gelmektedir (Barak, 2003: 305-341).

Bu radikalizmi besleyen diğer yapısal faktör ise Lübnan devletinin 1943 yılında yazılı olmayan Ulusal Pakt (*Misak el-Vatani*) ile Marunî-Sünni hâkimiyetine dayalı mezhepsel sistem üzerine inşa edilmesidir. 1932'de yapılan nüfus sayımına göre ülkenin %19'unu oluşturan Şii toplumunun bu yapı içerisinde yeterince güçlü temsil edilmemesi Şii toplumunda görülen radikalleşme eğilimlerinin diğer önemli faktördür. Bu bağlamda Lübnan Cumhurbaşkanı'nın Marunî, Başbakan'ın Sünni ve Meclis Başkanı'nın Şii olması şeklinde mezhepsel bir devlet yönetimi ortaya çıkmıştır. Diğer bir ifade ile devlet yönetiminde *temsili* hak verilen ve devletin sosyal, politik ve ekonomik haklarından yeterince faydalanamayan Şii toplumu, kuruluşundan itibaren çeşitli şekillerde bu devlet yapısına karşı çıkmıştır (Ghorayeb, 2003: 278-89). 1975-89 arası süren iç savaşı sona erdiren 1989'daki Taif anlaşması ile bu durum bir dereceye kadar düzeltilse de mezhepsel güç paylaşımına dayalı yönetim sistemi devam etmiştir (Mansour, 2010: 85-87).

Bölgesel ve yerel koşulların yanı sıra Şii'lerde var olan “ezilmişlik” duygusunun tarihsel bir temeli de söz konusudur. Bu çerçevede ezilen (*mustaz'afin*-Şii toplumu) ve zalim (*müstekbirin*-geçmişte Sünni yönetimler günümüzde ise batı devletleri ve İsrail) şeklinde resmedilen “Kerbela Olgusu” Şii toplumunda çoğu zaman şiddete dayalı olmayan muhalif duyguları teşvik etmiştir. Bu olgu Hz. Muhammed'in torunu ve Şii'lerin üçüncü İmam'ı Hz. Hüseyin'in ve yanındaki 72 askerinin 680 yılında Sünni yönetime sahip Emevi devleti tarafından işkence ile öldürülmesi olayına dayanmaktadır. Muharrem ayının 10'uncu gününe (*yevm-i'aşure*) denk gelen bu olay üzerine Şii'ler, Aşure gününde (Muharrem ayının onuncu günü) Hz. Hüseyin'in şehit edilmesini acı, gözyaşı (*el-buka*) ve hatta kan akıtma törenleri (*el-haccam* ve *el-latam*) ile anmaktadır. Zalim bir düzene karşı başkaldırı şeklinde değerlendirilen Kerbela olayı, Şii toplumunda etkili olan “öteki” olma hissini

Security in Gulf Cooperation Council States: A Multi-Lens Approach". *Digest of Middle East Studies* 26 (1): 150-169.

⁵He ne kadar terörizmin veya radikalizmin ortaya çıkışını tek bir boyut ile açıklamak indirgemecilik olsa da, Ortadoğu'da demokratik yönetim ve siyasi katılımın zayıflığı radikalizmi besleyen en önemli faktörlerden bir tanesidir. Detaylı bilgi için bakınız; Katerina Dalacoura (2006). “Islamist Terrorism and the Middle East Democratic Deficit: Political Exclusion, Repression and the Causes of Extremism”. *Democratization* 13 (3): 508-525.

⁶Şii tehdidin demokratik reformları uygulamamak amacı ile değerlendirildiğini savunan çalışma için bakınız; Amir M. Haji Yousefi (2009). “Whose Agenda is Served by the Idea of a Shia Crescent?”. *Alternatives* 8 (1): 123-125.

pekiştirmektedir.⁷ Bu tarihten itibaren Hz. Ali ve çocuklarının (Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin) Halifelik hakkının “gasp” edildiğini düşünen bazı Şii gruplar, bölgede ortaya çıkan Sünni yönetimlerin meşruluğunu sorgulamıştır. Bu nedenle Şii toplumu, “Kayıp İmam”⁸ gelene kadar kendilerine meşru otorite olarak dini eğitim ve bilgisi açısından Mercî (*merci-i,Ç.-maraci*) olarak kabul edilen kişileri kabul etmişlerdir (Hazran, 2010: 528-530).

1974’te Mazlumlar Hareketi’ni (*Hareket el-Mahrumin*), iç savaş ile birlikte 1975’de Lübnan Direniş Oluşumu’nu (*Evfec el-Mukaveme el-Lübnaniye-Emel*) kuran ve Şii toplumunu önemli oranda örgütlü duruma dönüştüren Musa es-Sadr, “Kerbela Paradigması”nın Şii toplumu açısından önemini yeterince kavramıştır. Bu bağlamda es-Sadr, hem kurduğu oluşumlara isimler verirken hem de dini bir nitelik ve Şii inancında etkili sembol olan İmam ismini kullanırken Şii toplumundaki artan mezhepsel hassasiyetleri dikkate almıştır. Es-Sadr liderliğinin dini bir yönelim benimseyen ve meşruiyet zemini güçlü olan Emel hareketi, 1978’de Sadr’ın Libya ziyareti sonrasında kaybolması ile değişmeye başlamıştır. Nebih Berri liderliğindeki Emel hareketi, Lübnan devletine yönelik daha seküler ve modern bir tutum sergilemiştir (Norton, 1987). Dahası 1982’de Berri’nin Lübnan iç savaşını bitirmek amacı ile Marunilerle kurulacak koalisyon hükümetine (*Ulusal Kurtuluş Komitesi*) destek vereceğini bildirmesi ve İran modeline benzer İslami devlet anlayışını reddetmesi Emel hareketini zayıflatmıştır. Sonrasında ise Seyyid Abbas Hüseyin el-Musavi liderliğindeki bazı Emel üyeleri bu oluşumu terk ederek Hizbullah’ın oluşumuna katkı sağlayan İslami Emel hareketini oluşturmuştur (Hamzeh, 1993: 322).

Şii toplumunda görülen radikalleşme eğiliminin son aşaması olarak görülen Hizbullah söz konusu bölgesel, yerel ve ideolojik zeminde ortaya çıkmıştır. “Kerbela Paradigması”na dayalı söylem geliştiren bu oluşum, siyasi ve askeri mücadelesini Şeytan toplumu (*hizb-uş-şeytan*) ve Allah taraftarları (*Hizbu’llah*) arasındaki ilişkiye dayandırmıştır. Radikal bir eğilime işaret eden bu söylem Hizbullah sözcüsü İbrahim el-Âmin’in “Lübnan ve dünyadaki savunmasız/ezilmiş insanlara ve Allah taraftarlarına açık mektup” (1985) (*el-rişalet el-meftuha elleti veccehaha Hizbullah ila’l-mustaz’afin fi Lübnan ve-l-Alem*) olarak ilan ettiği Hizbullah’ın kuruluş belgesinde de yer almaktadır. Bu bağlamda mektubun ismi (*Ezilmişlere Açık Mektup*) ve içeriği ezilmişlik, dışlanmışlık ve yoksulluk öğelerine dayanmaktadır (Open Letter, 2011). İran’ın yakın müttefiki olan, dini söylemi önceleyen ve 1982-83 yıllarında Beka Vadisi’nin Baalbek ilçesinde ortaya çıkan bu oluşum, özellikle kuruluşunun ilk yıllarında İsrail, ABD ve bölgedeki batı destekli güçlere karşı şiddet unsurunu yoğun bir şekilde kullanmıştır.

Lübnan’daki iç savaş (1975-89), İsrail işgali (1976-2000) ve Marunilerin Müslümanlara yönelik saldırıları nedeni ile Şii toplumunun yaşadığı sosyal ve ekonomik sıkıntıları (sürgünler, yoksulluk, ölüm ve dışlanmışlık) radikal bir şekilde dile getiren Hizbullah, Şii toplumunun yoğun olarak bulunduğu yerler olan *Cebel Amil (Güney Lübnan)*, Beka Vadisi ve Beyrut’un bazı bölgelerinde önemli bir askeri ve siyasi güce dönüşmüştür (Ghorayeb, 2003: 298-300). Bu bağlamda kendisini bölgesel güç denkleminde statüko karşıtı ve direniş cephesinin parçası olarak konumlandıran Hizbullah, özellikle İsrail’e sınır olan Cebel Amil bölgesini “Hizbullah Toprağı” haline dönüştürmüştür (Haddad, 2006: 21-34, Zisser, 2002: 6). Sonuç olarak İran ile güçlü ulus-aşırı bağları bulunan ve söz konusu sosyo-politik faktörlerin bir araya gelmesi sonucu ortaya çıkan radikal Şii oluşum Hizbullah, 1990’lı yılların ortasına kadar olan dönemde ABD ve özellikle İsrail’e karşı eylemlerinde zaman zaman terörizm unsurlarını barındıran şiddet eylemleri gerçekleştirmiştir.

⁷Fakat Şiilerin artan radikalliğinin tamamı ile Sünni karşıtı olduğunu iddia etmek yanıltıcıdır. Çünkü her şeyden önce bu hareketler tüm Müslüman âlemine seslendiklerini iddia etmekte ve “zalim” olarak Batı ve İsrail’i işaret etmektedirler. Bakınız; Arif Keskin (2007).“Şii Jeopolitiği ve İran”. *Avrasya Dosyası Şii Jeopolitiği* 13 (3): 87.

⁸Şiiliğin en etkili kolu olan *İmamiye’ye (Onikiler)* göre 12’inci İmam olan Muhammed El-Mehdi 874 yılında babası Hasan El-Askeri’nin vefatından sonra gizlenmiştir. Bu tarihten itibaren Şiiler “Kayıp İmam”ın “bir gün geleceğine ve zulümle dolmuş dünyaya barış ve huzur getireceğine” inanmaktadır. Onlara göre, “O” halen sağdır ve kıyametten önce ortaya çıkarak zulümle dolmuş dünyayı adaletle dolduracak ve dünyada İslami düzeni tekrar kuracaktır.

4. ULUS-AŞIRALAŞAN ŞİDDET İLİŞKİSİ: İRAN-HİZBULLAH ÖRNEĞİ

1979 sonrasında devrimci bir İslami söylem geliştiren İran'daki rejim bölgedeki ve özellikle Lübnan'daki radikalleşme eğilimlerini önemli oranda şekillendirmiş ve değerlendirmiştir. Bu bağlamda Tahran yönetimi, bölgedeki İslamcı hareketlerden özellikle İran yanlısı oluşumların gerçekleştirdiği şiddet faaliyetlerine güçlü destek vermiştir. Bu çerçevede İran'ın Hizbullah'ın kuruluş aşamasında oynadığı rol ve bu örgütün gerçekleştirdiği şiddet eylemleri üzerindeki etkisi bilinmektedir. Resmi olarak ilan etmemesine rağmen İran devleti, söylem ve pratikleri ile Hizbullah'ın gerçekleştirdiği ve bazı terörist eylemleri de içeren faaliyetleri büyük oranda “meşru” kabul etmekte ve onaylamaktadır. Bu bağlamda İran, İsrail ile askeri mücadele yürüten Hizbullah ile derin ilişkiler geliştirmiştir. Hizbullah oluşumu ise İran'daki İslamcı rejime benzer bir söylem benimseyerek bu aktörün kendi üzerindeki etkisini büyük oranda kabul etmektedir (Takeyh, 2006-07: 87).

İran'daki İslami rejim devrim ihracı çerçevesinde bölgede kendine benzer yapılar geliştirmek amacı ile bölgedeki şiddet eğilimli devlet dışı oluşumları özellikle 1980'li yıllar boyunca desteklemiştir (Yousefi, 2010: 3-4). Bu bağlamda, İran şiddet eylemi geliştiren bazı oluşumlara silah sağlamış ve bu örgütlere maddi destek ve askeri eğitim sunmuştur. Bu önemli desteklere rağmen Tahran yönetimi, bu aktörlere biyolojik, kimyasal ve nükleer silahlar transfer etmekten kaçınmıştır.⁹ Arap milliyetçiliği ideolojisinin zayıflaması ve İslamcı hareketlerin güçlenmesi gibi gelişmeleri kendi lehine değerlendirmek isteyen İran, bölgedeki nüfuz alanını genişletmek amacı ile alternatif bir dünya düzeni önermiştir (Karlsson, 2005: 179-180). Bölgedeki alternatif düzen söylemi öncelikli olarak ABD ve özellikle İsrail'in bölgeye yönelik çıkarlarını tehdit etmektedir. Bu çerçevede İran'ın bölgeye ilişkin İslami düzen önerisi özellikle Körfez bölgesindeki Şii toplumunda ve Hamas gibi Sunni oluşumlarda etki uyandırmıştır. Ayrıca İran, 1980'li yıllardan başlayarak Lübnan'daki Şii aktör Hizbullah üzerinden hem Lübnan siyasetinde etkili olmuş hem de bu bölgeden İsrail'i baskı altına almaya çalışmıştır. Bu nedenle Hizbullah'a ilişkin özellikle Lübnan iç politikasında İran'ın “kuklası” eleştirileri yöneltilmiştir (Whittaker, 2002: 143-144).

1978'de başlayan, 1982'de topyekûn bir işgale dönen İsrail'in Lübnan'a askeri müdahalesi sonrası İran Devrim Muhafızları'na (*Pasdaran*) bağlı kuvvetlerinden 1500 askerini Lübnan'a gönderen İran, Hizbullah'ın silahlı eylemlerini etkilemiştir. Zaman zaman İsraili sivillere yönelik saldırıları da içeren şiddet eylemleri süresince Lübnan'daki bazı İranlı askerler ve bürokratlar Hizbullah'ın karar mekanizmasında önemli rol oynamıştır (Shapira, 1988). Lübnan'daki ABD güçlerine, BM askerlerine ve İsrail'e yönelik şiddet eylemlerinde oynadığı rolün yanı sıra İran, bölgedeki Şii gruplarını ABD ve İsrail yanlısı olarak tanımladığı Arap rejimlerini devirmeye davet etmiştir. İran tarafından yapılan bu çağrılar, Körfez'deki Sünni yönetimleri rahatsız etmiş ve 1980'li yıllar süresince İran bölgede yalnızlaştırılmaya çalışılmıştır (Bahgat, 1999: 76-86). İran'ın bölgede ABD'nin terörist oluşum olarak tanımladığı gruplara destek vermesinin arkasındaki diğer neden, batılı devletlerin İran rejimine karşı dikkatli davranmasını sağlamaktır. Batılı devletlerin bölgedeki çıkarlarını tehdit ederek kendi rejim güvenliğine katkı sağlamayı planlayan İran, 2006 yılındaki Hizbullah ve İsrail savaşında İran'ın bölgedeki dolaylı ya da vekalet gücünü kısmen kanıtlamıştır. Bu savaş süresince Hizbullah'a her anlamda destek sağlayan İran, görece olarak Hizbullah'ın bu savaştan mağlup olarak ayrılmamasında önemli rol oynamıştır (Caudill, 2008: 1-7).

İran sadece bölgedeki İslamcı hareketler ile değil “ezilmişler”in (*mustaz'afin*) sesi iddiası ile solcu-devrimci oluşumlarla da yakınlık kurmuştur. Fakat bu alandaki önceliği kendisine benzer ideolojik tutum takınan Hizbullah'a tanımış ve bu oluşumun şiddet eylemleri büyük oranda İran'ın

⁹ İran'ın bu oluşumlara geleneksel olmayan silahlar vermemesinin bazı nedenleri vardır. İlk olarak bu şekilde silahların sağlanması İran'ın bu örgütlerle ilişkisini reddetmesinin önünde engel olabilir. İkincisi, son dönemlerde İran bu örgütleri destekleme konusunda daha ihtiyatlı davranmaktadır. Ayrıntılı bilgi için bakınız; Daniel Byman (2008). “Iran, Terrorism, and Weapons of Mass Destruction”. *Studies in Conflict & Terrorism* 31 (3): 169–181.

istihbarat ve teçhizat desteği ile mümkün olmuştur. Bu iki aktör arasındaki ulus-aşırı ideolojik bağ, bu çıkarıma önemli oranda imkân sağlamaktadır. Çünkü Hizbullah Genel Sekreterleri (Şeyh Suphi et-Tufeyli, şeyh Abbas el-Musavi ve Hasan Nasrallah) kendilerini İran'daki Fakih'in (*Rehber*) Lübnan'daki temsilcisi konumunda görmektedir. Ayrıca, Hizbullah oluşumunun karar verici organı Yüksek Danışma Meclisi'nde (*Meclis eş-Şura*) İranlı iki temsilcinin bulunması iki aktör arasındaki organik ve ideolojik bağları yeterince göstermektedir (Bar, 2007: 480). Dahası İsrail ve ABD düşmanlığı gibi dış politik ve Lübnan'da İslam devleti ideali gibi iç politik benzer söylemler iki aktör arasındaki ortaklığı daha net göstermektedir. Diğer bir ifade ile iki aktör arasındaki ideolojik, kurumsal ve söylemsel ortak zemin sayesinde İran, bu aktörün 1980-1995 arasında gerçekleştirdiği şiddet eylemlerini karşılıklı etkileşime dayalı olarak şekillendirmiştir (Byman ve Kreps, 2010: 13).

İran'ın bu aktör üzerindeki etkisinde mali boyut da önemli yer tutmaktadır. Tahran yönetimi Hizbullah'a her yıl yaklaşık 100 milyon dolar katkı sağlamaktadır. Bu şekilde yıllık yaklaşık 500 milyon dolar civarında mali geliri olduğu düşünülen Hizbullah oluşumunun %20'si İran'dan gelmektedir (Rudner, 2010: 702). Bu durum ulus-aşırılaşan şiddetin mali boyutunu kanıtlamaktadır. Ayrıca "İsrail yok edilene kadar İslam dünyası huzur içinde olamaz" diyen İran Lideri (*Fakih*) Humeyni'nin, yaklaşık 1500 Pasdaran'ı Hizbullah'ın şiddet eylemlerine destek amacı ile 1980'lerde Lübnan'a göndermesi ulus-aşırı etkileşimin askeri boyutunu oluşturmaktadır. Böylece Hizbullah militanlarına askeri eğitim vermek amacı bölgede kalan İranlı askerlerin bir kısmı zamanla örgüt faaliyetlerinin yürütülmesi konularında etkili olmaya başlamışlardır (Caşın, 2008: 608). Sonuç olarak 1980'li yıllarda gelişen Hizbullah oluşumu ile İran arasında ideoloji, dostlar, düşmanlar ve hatta örgütlenme konularında belirgin ortaklıklar söz konusudur (Saouli, 2003: 72-73). Bu durum İran'ın Hizbullah'ın zaman zaman terörizm kapsamında değerlendirilen şiddet eylemlerine kayıtsız kalmasına ve hatta zaman zaman yönlendirmesine yol açmıştır.

Zaman içerisinde Lübnan'da meşru bir siyasi hareket ve önemli bir askere güce dönüşen ve Ortadoğu bölgesindeki gelişmeleri şekillendiren Hizbullah oluşumunun özellikle 1980-1995 arası dönemdeki şiddet eylemlerini İran'ın önemli oranda yönlendirdiği anlaşılmaktadır (Wiegand, 2009: 673-677). Bu oluşum özellikle kuruluş yıllarında çoğunlukla "ebedi" düşman olarak benimsediği "Siyonist Oluşum'a (*al-kiyan al-Sahyuni*)" karşı bazen terörizm kapsamında değerlendirilen şiddet eylemleri gerçekleştirmiştir. Bu eylemleri ise bölgesel güç denkleminde ve batı-karşıtı blok içerisinde birlikte hareket ettiği İran'ın önemli oranda etkilediği söylenebilir. Bu durum Hizbullah oluşumunun tamamı ile İran kontrolünde ve bu aktörün Lübnan'daki "vekili" olduğu yorumunu doğrulamamaktadır (Caudili, 2008: 128- 134). Diğer taraftan iki aktör arasındaki ulus-aşırı ideolojik, politik ve askeri bağlar İran'ın Hizbullah'ın eylem ve söylemlerini şekillendirmesine imkan sağladığını göstermektedir.

1980'li yıllarda şiddet eylemlerini yoğunlaştıran Hizbullah, "Batı" ve İsrail'in yıkımı ve mağlup edilmesini temel amaç olarak görmüştür. Ayrıca Lübnan'da bir İslamcı sistem kurmayı düşünen bu oluşum, temel politik ve ideolojik yardımını İran'dan elde etmiştir. Bu çerçevede Hizbullah oluşumu, 1980'li yıllarda adam kaçırma, bombalama ve Batılılara suikast gibi pek çok şiddet ve terör eylemi gerçekleştirmiştir (Dalacoura, 2006: 516). Bunun yanı sıra Hizbullah, İsrail'in askeri birliklerini ve zaman zaman sivil vatandaşlarını da 1980-1995 arası dönemde hedef almıştır. 11 Kasım 1982 tarihinde Şii bir genç İsrail askeri alanına bomba yüklü bir kamyon ile saldırı düzenlemiş ve bu saldırı sonucunda 75 İsrail askeri ve 14 Arap hayatını kaybetmiştir. Bu saldırının arkasında İran'ın olduğuna dair ABD ve İsrail tarafından bazı ifadeler dile getirilmiştir. Her ne kadar bunun doğruluğu kanıtlanmasa da bu saldırı İran ve İsrail arasındaki mücadelede Hizbullah oluşumunun da yer aldığını göstermiştir (Baer, 2008: 37). Bu şekilde İran devleti İsrail ile direk olarak karşı karşıya gelmeden daha az maliyetli ve risksiz bir yöntemi Hizbullah aracılığı ile yürütmüştür.

"Küçük Şeytan" olan İsrail'den sonra İran'ın, "Büyük Şeytan" olarak nitelendirdiği ABD'nin de Hizbullah'ın şiddet ve terörizm eylemlerinden zarar gördüğü anlaşılmaktadır. 1983'te Hizbullah Lübnan'daki Amerikan Deniz Birliğine saldırı düzenleyerek 241 ABD askerini öldürdüğü ve ABD'nin Lübnan'dan çekilmesini sağladığı savunulmuştur (Teresa, 2009: 123). Bu saldırının temel olarak hangi aktörün çıkarlarına katkı sağladığı düşünülürse İran'ın bu saldırı ile ilgisi kısmen anlaşılabilir (Caudill, 2008: 133). Bu eylemlerin yanı sıra 1984'te Çok Uluslu Güc'e (*MNF-Multi National Force*) saldırarak bu oluşumun Lübnan'dan çekilmesini sağlayan ve 58 Fransız askerini öldüren kişilerin Hizbullah ile

ilişkili olduğu iddia edilmiştir. İslami Cihat (*el-cihad el-İslami*) ile İslami Direniş (*el-Mukaveme el-İslamiye*) gibi Hizbullah'ın gizli şiddet eylemlerini yrttğu oluşumların bu eylemleri gerçekleştirdiği savunulmuştur. İnan ile yakın ilişkisi olan İmad Favez Mugniye'nin liderlik yaptığı ve Hizbullah'ın Cihat Konseyi'ne (*el-cihad*) bağlı bu iki oluşum, özellikle İsrail'e karşı direnişin yürütülmesi ve bazı terörist eylemlerin gerçekleştirilmesinde etkili olmuştur (Azan, 2008: 244-248; Hamzeh, 1993: 322). Bu şekilde İnan, ABD ve özellikle İsrail ile olan mücadelesini Lübnan'da etkili oluşuma dönüşen Hizbullah üzerinden yürütmüş ve bu yöntem ile hem savaşın yıkıcı maliyetlerinden kurtulmayı hem de bölgesel çıkarlarını korumayı planlamıştır (Atzili, 2010: 768-782).

Hizbullah'ın şiddet uygulaması 1995'li yıllarda da İsrail'e ve diğer ülkelerdeki bazı İsrail hedeflerine karşı devam etmiştir. Bu bağlamda Hizbullah oluşumunun řu eylemleri gerçekleştirdiği iddia edilmiştir; 1992'de Boine Aires'te İsrail Elçiliği'nin bombalanması ve 29 kişinin öldürülmesi, 1994'te yine aynı yerde bu defa Yahudi Topluluğu Merkezi'nin bombalanması ve 86 kişinin öldürülmesi ve Malakka Boğazında 1995'te İsrail gemisine saldırı teşebbüsü (Bar, 2007: 477-478). Dahası Hizbullah oluşumunun İnan'daki İslami rejime muhalif olan guruplara karşı operasyonlar düzenlediği de belirtilmiştir. Bu dönemde Hizbullah'ın yrttğu faaliyetler ile küresel ereve belirlediği söylenebilir (Takeyh, 2006-07: 88). Bu nedenle İnan'ın 1990'lı yılların başından ortalarına kadar devam eden Hizbullah'ın şiddet eylemlerini desteklediği belirtilmiştir. 1990'lı yılların başında bu yöndeki faaliyetlerin yoğunlaşması genel itibari ile Hizbullah ve İnan'ın, Ortadoğu'da Araplar ve İsrail arasında başlayan barış görüşmelerine karşı olması ve Suriye'nin bu görüşmelerde yer almasını engellemek istemeleri nedenleri ile açıklanmıştır (Bar, 2007: 476). Diğer taraftan İnan, ABD ve batılı bazı devletlerin kendilerini terörist örgütlere destek vermekle suçlamasına sert karşılık vermiş ve kendilerinin ter mağduru olduklarını dile getirmiştir. Bu bağlamda İnan eski Dış İşleri Bakanı Kemal Harazi, ABD'ye ağrı yaparak somut şekilde terörizm karşı işbirliği gerçekleştirmeyi ve iki ülke arasındaki ilişkilerin söz aracılığı ile değil somut şekilde güçlendirilmesini önermiştir (Bahgat, 1999b: 144).

5. SONUÇ: ULUS-AŞIRI ŞİDDET UNSURUNDAN MEŞRU ZEMİNE DOğRU MU?

Bölgesel denkleme batı ve İsrail karşıtı ittifak üzerinden kurulan İnan ve Hizbullah arasındaki ilişkilerde özellikle 1980-1995 yılları arasında şiddet ve bazen terör eylemlerine varan faaliyetlere önem verildiği anlaşılmaktadır. Devlet destekli şiddet unsurlarından mali, ekonomik, askeri ve ideolojik faktörleri kapsayan bu ikili ilişki süresince İnan yönetimi, Hizbullah'ın bölgede yrttğu gizli ve açık şiddet eylemlerini şekillendirmiştir. Bu durum söz konusu dönem açısından Hizbullah oluşumunu tamamı ile terörist örgüt ve İnan'ı da terrismi destekleyen bir devlet olarak tanımlamamıza imkân sağlamamaktadır. Dahası Hizbullah'ı İnan'ın bölgedeki vekili şeklinde tanımlama dahi iki aktör arasındaki ulus-aşırı ilişkinin boyutlarını yeterince açıklayamamaktadır. Özellikle Hizbullah'ın 1990'lı yılların ortasında yoğunlaşan dönüşümleri ile Lübnan siyasetinde ve bölgesel ilişkilerde meşru bir siyasi harekete dönüşmesi bu durumu zorlaştıran en önemli faktördür. Ayrıca 1990'lı yılların ortasından itibaren bu oluşum, terörizm kapsamında değerlendirilen eylemlerini önemli oranda sınırlamıştır. Bu nedenle günümüzdeki İnan ve Hizbullah ilişkileri geçmişe kıyasla kısmen meşru bir zeminde gerçekleşmektedir. Sonuç olarak 1980-1995 arasındaki dönemde Hizbullah şiddet ve terörizm araçlarına başvururken meşruiyet zemini tartışmalı olan iki aktör arasındaki ilişkiler Hizbullah'ın Lübnan siyaseti ile bütünleşmesi ve terör kapsamında değerlendirilen eylemlerini sınırlandırması ile daha normal bir sürece dnşmştir.

Diğer taraftan İnan devleti uluslararası alandaki diğer devletler gibi maliyetsiz ve risksiz olan şiddet ve terörizm uygulamalarında Hizbullah oluşumunu özellikle 1980-1995 yılları arasında şekillendirmiştir. İki aktör arasındaki ulus-aşırı ideolojik, askeri ve ekonomik bağlar şiddet unsurunun da ulus-aşırı hal almasına katkı sağlamıştır. Bu şekilde İnan, Hizbullah'ın uyguladığı şiddet ve terörizm uygulamalarına mali, siyasi, askeri ve ideolojik destek sağlayarak kısmen de olsa devlet destekli teröre doğrudan ya da dolaylı olarak yol açmıştır. Fakat çoğu devletin lke içi ve bölgesel çıkarlarını koruma, rakip devletleri zayıflatma ve güçsüz bırakma amacına yönelik olarak bu stratejiyi benimsediğini hatırlarsak bu durum İnan'a ve İnan-Hizbullah arasındaki ilişkilere özgü bir durum

değildir. Ayrıca, devlet destekli terörizm ve vekalet savaşları unsurlarına rastladığımız 1980-1995 arasındaki Hizbullah-İran arasındaki ilişkiler zaman içerisinde farklı bir boyuta dönüşmüştür. Diğer taraftan Hizbullah'ın söz konusu dönemde gerçekleştirdiği şiddet eylemlerinde kullandığı askeri ekipmanlar, seçtiği askeri hedefler ve meşrulaştırıcı söylemler dikkate alındığında İran'ın bu süreçte oynadığı başat rol oldukça belirgindir. Yerel olarak Lübnan'da İsrail'in desteklediği Marunî silahlı-siyasi grup Falanjist/Ketaib, bölgesel olarak İsrail ve küresel olarak ABD'nin Hizbullah'ın şiddet eylemlerinde temel hedefler olarak belirlenmesi tesadüfi bir durum olarak yorumlanamaz. İran'ın Hizbullah oluşumunun karar mekanizmasında, ideolojik yapısında ve siyasi duruşunda önemli oranda belirleyici olduğunu düşündüğümüzde ideolojik, ekonomik ve siyasi ulus-aşırı etkileşimin Hizbullah'ın şiddet eylemlerinin yöneliminde de ortaya çıktığı gözlenmektedir. Sonuç olarak tamamı ile devlet destekli terörizm ve vekalet savaşı ile açıklanamamasına rağmen İran'ın Hizbullah üzerindeki ulus-aşırı etkisi bu aktörün şiddet eylemlerinde de görünür olmaktadır.

KAYNAKÇA

- AKSAR, Y. (2015). Teori ve Uygulamada Uluslararası Hukuk II, Ankara: Seçkin Kitabevi.
- ATZILI, B. (2010). "State Weakness and 'Vacuum of Power' in Lebanon". *Studies in Conflict & Terrorism*, 33 (8): 757-782.
- AZAI, E. (2008). *Hezbollah: the story of the party of God: from revolution to institutionalization*. USA: Palgrave Macmillan
- BAER, R. (2008). "Iranian Resurrection". *National Interest*, (98): 36-45.
- BAHGAT, G. (1999). "Peace in the Persian Gulf: The Shi'is Dimension". *Peace & Change*, 24 (1): 76-86.
- BAHGAT, G. (1999b). "Iran and Terrorism: The Transatlantic Responses". *Studies in Conflict & Terrorism*, 22 (2): 141-152.
- BAHGAT, G. (2003). "Iran, the United States, and the War on Terrorism". *Studies in Conflict & Terrorism*, 26 (93): 93-104.
- BAL, İ. (2006). "Terör Nedir? Neden Terörist Olunur?". *Terörizm; Terör, Terörizm ve Küresel Terörle Mücadelede Ulusal ve Bölgesel Deneyimler*. Der. İhsan Bal. Ankara: USAK Yayınları.
- BAR, S. (2007). "Deterring Nonstate Terrorist Groups: The Case of Hizballah". *Comparative Strategy*, 26 (5): 469-493.
- BARAK, O. (2003). "Lebanon: Failure, Collapse, and Resuscitation". *State Failure and State Weakness in a Time of Terror*. Der. Robert I. Rotberg. Washington: The Brookings Institution Press.
- BARZEGAR, K. (2008). "Iran The Shiite Crescent Myths and Realities". *The Brown Journal of World Affairs*, 15 (1): 88-98.
- BYMAN, D. ve KREPS, S. E. (2010). "Agents of Destruction? Applying Principal-Agent Analysis to State-Sponsored Terrorism". *International Studies Perspectives*, 11 (1): 1-18.
- BYMAN, D. (2008). "Iran, Terrorism, and Weapons of Mass Destruction". *Studies in Conflict & Terrorism*, 31(3): 169-181.
- CAUDİLL, S. W. (2008). "Hizballah Rising Iran's Proxy Warriors". *Joint Force Quarterly*, 49 (2): 128-134.
- CAŞIN, M. H. (2008). *Uluslararası Terörizm*. Ankara: Nobel Yayın.
- CONRAD, J. (2011). "Interstate Rivalry and Terrorism: An Uprobed Link". *Journal of Conflict Resolution*, 55 (4): 529-555.

- DALACOURA, K. (2006). "Islamist Terrorism and the Middle East Democratic Deficit: Political Exclusion, Repression and the Causes of Extremism". *Democratization*, 13 (3): 508-525.
- EKMEKÇİ, F. (2011). "Terrorism As War by Other Means: National Security and State Support for Terrorism". *Revista Brasileira de Política Internacional*, 54 (1): 125-141.
- EKŞİ, M. (2017). "Regional Hegemony Quests in the Middle East from the Balance of Power System to the Balance of Proxy Wars: Turkey as Balancing Power for the Iran-Saudi Rivalry". *Journal of Gazi Academic View*, 11 (21): 133-156.
- ERDAĞ, R. (2013). "Security Studies and International Terrorism". *European Scientific Journal*, 9 (23): 62-73.
- FLANIGAN, S. T. ve MOUNAH, A.S. (2009). "Hezbollah's Social Jihad: Nonprofits as Resistance Organizations". *Middle East Policy*, 16 (2): 122-149.
- GAUSE, F. G. (2009). "The International Politics of the Gulf". *International Relations of the Middle East*. Der. Louise Fawcett. New York;Oxford University Press, pp. 272-290.
- GHORAYEB, A. S. (2002). *Hizbu'llah: Politics & Religion*. London: Pluto Press.
- GHORAYEB, A. S. (2003). "Lebanese Shi'a and Emergence of Hizbullah". *Journal of Islamic Studies* 14 (3): 273-307.
- HADDAD, S. (2006). "The Origins of Popular Support for Lebanon's Hezbollah". *Studies in Conflict & Terrorism*, 29 (1): 21-34.
- HAMZEH, A. N. (1993). "Lebanon's Hizbullah: from Islamic Revolution to Parliamentary Accommodation". *Third World Quarterly*, 14 (2): 321-339.
- HAZRAN, Y. (2010). "The Rise of Politicized Shi'ite Religiosity and the Territorial State in Iraq and Lebanon". *Middle East Journal* 64 (4): 521-541.
- HEUPEL, M. (2007). "Adapting to Transnational Terrorism: The UN Security Council's Evolving Approach to Terrorism". *Security Dialogue*, 38 (4): 476-497.
- HUSSEINI, R. E. (2010). "Hezbollah and the Axis of Refusal: Hamas, Iran and Syria". *Third World Quarterly* 31 (5): 803-815.
- KALDOR, M. (2005). "Old Wars, Cold Wars, New Wars, And The War On Terror", *International Politics*, 42(4): 491-498.
- KARLSSON, I. (2005). *Din, Terör ve Hoşgörü*. İstanbul: Homer Kitabevi.
- KESKİN, A. (2007). "Şii Jeopolitiği ve İran". *Avrasya Dosyası Şii Jeopolitiği* 13 (3): 65-101.
- MANSOUR, I. (2010). "Washington and Hezbollah: A Rare Convergence of Interests". *Middle East Policy*, 17 (2): 82-102.
- MATTAR, S., "Jordan Fears Growing Shiite Influence", *The Associated Press*, 17.11.2006.
- MOHNS, E., ve BANK, A. (2012). "Syrian Revolt Fallout: End of the Resistance Axis?". *Middle East Policy* 19 (3): 25-35.
- MULAJ, K. (2010). "Violent Non-State Actors: Exploring Their State Relations, and Operationality". *Violent Non-State Actors in World Politics*. Der. Kledja Mulaj. USA: Columbia University Press.
- MUMFORD, A. (2013). "Proxy warfare and the future of conflict." *The RUSI Journal* 158.2: 40-46.
- NORTON, A. R. (1987). *Amal and the Shia: Struggle for the Soul*. Austin: University of Texas Press.
- ÖKTEM, E. (2007). *Terörizm, İnsancıl Hukuk ve İnsan Hakları*. İstanbul: Derin Yayınları.
- RUDNER, M. (2010). "Hizbullah Terrorism Finance: Fund-Raising and Money-Laundering". *Studies in Conflict & Terrorism* 33 (8): 700-715.

- SAOUL, A. (2003). "Lebanon's Hizbullah The Quest for Survival". *World Affairs* 166 (2): 71-82.
- SHAPIRA, S. (1988). "The Origins of Hizbullah". *Jerusalem Quarterly* 46: 115-130.
- OPEN LETTER (1985), www.foia.cia.gov/browse_docs.asp, [Erişim: 25.10.2011].
- ÖZEREN, S. ve CİNOĞLU, H. (2006). "Terörizm ve Amerika Birleşik Devletleri: 11 Eylül Öncesi ve Sonrası Terörle Mücadele Politikalarının Değerlendirilmesi". *Terörizm; Terör, Terörizm ve Küresel Terörle Mücadelede Ulusal ve Bölgesel Deneyimler*. Der. İhsan Bal. Ankara: USAK Yayınları.
- TAKEYH, R. (2006–07). "Iran, Israel and the Politics of Terrorism". *Survival* 48 (4): 83–96.
- TAŞDEMİR, F. (2006). *Uluslararası Terörizme Karşı Devletlerin Kuvvete Başvurma Yetkisi*. Ankara: USAK Yayınları.
- TOK, E. M., MCSPARREN, J. J., ve OLENDER, M. (2017). "The Perpetuation of Regime Security in Gulf Cooperation Council States: A Multi-Lens Approach". *Digest of Middle East Studies* 26 (1): 150-169.
- TOPAL, A. H. (2005). *Uluslararası Terörizm ve Terörist Eylemlere Karşı Kuvvet Kullanımı*. İstanbul: Beta Yayınları.
- WEIGAND, K. E. (2009). "Reformation of a Terrorist Group: Hezbollah as a Lebanese Political Party". *Studies in Conflict & Terrorism* 32 (8): 669–680.
- WEISS, M. (2010). *In the Shadow of Sectarianism: Law, Shi'ism, and the making of Modern Lebanon*. London: Harvard University Press.
- WHITTAKER, D. J. (2002). *Terrorism Understanding the Global Threat*. London: Person Education Limited.
- YOUSEFI, A., M. H. (2009). "Whose Agenda is Served by the Idea of a Shia Crescent?". *Alternatives* 8 (1): 114-135.
- YOUSEFI, A. M. H. (2010). "Iran's Foreign Policy during Ahmedinejad From Confrontation to Accommodation". *Alternatives* 9 (2): 3-4
- YUILE, A. (2009). "At the fault-lines of Armed Conflict: The 2006 Israel-Hezbollah Conflict and the Framework of International Humanitarian Law". *Australian International Journal*, 16: 189-218.
- ZISSER, E. (2002). "The Return of Hizbullah". *Middle East Quarterly* 9 (4): 1-10.